

**BANKLARDA RIKLARNI BAHOLASH VA UNING IQTISODIY
AHAMIYATI**

Karimov Shamsiddin Akram o'g'li

*Raqobatni rivojlantirish va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish
qo'mitasi*

ANNOTATSIYA: *Ushbu maqolada bank risklarini baholash, tijorat banklari faoliyatida yuzaga keluvchi risklar, ularning turlari, tahlili va ularni hisoblash yo'llari, tijorat banklari kredit siyosati va uning mezonlari, tijorat banklarining aktiv va passiv operatsiyalari bo'yicha yuzaga keluvchi risklar, kreditlash jarayoni bilan bog'liq risklar, mijozning kreditga layoqatlilik ko'rsatkichlari va ularni takomillashtirish yo'llari, tijorat banklari faoliyatida yuzaga keluvchi boshqa risklar va ularni boshqarish masalalarini o'z ichiga qamrab olgan.*

Kalit so'zlar: *Risk, risk turlari, bank risklari, risklarni baholash. Muammoli kreditlar.*

ABSTRACT: *This article deals with the assessment of banking risks, the risks arising in the activities of commercial banks, their types, analysis and ways of calculating them, the credit policy of commercial banks and its criteria, the risks arising in the asset and passive operations of commercial banks, and the lending process. including personal risks, indicators of the client's creditworthiness and ways to improve them, other risks arising in the activity of commercial banks and their management issues.*

Key words: *Risk, types of risk, banking risks, risk assessment. Problem loans.*

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida risk bu - tadbirkorlikning eng asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. Riskning o'ziga xos xususiyatlari bu - noaniqlik, kutilmagan holat, ishonchsizlik va tahmin. Siyosiy va iqtisodiy nobarqarorlik sharoitida risk darajasi oshadi.

Bank riskini boshqarish tizimi riskning yuzaga kelishini oldindan xom-cho't

qilish, risk tufayli yuzaga keladigan salbiy holatlarga yo'l qo'ymaslik yoki ularning ta'sirini kamaytirish borasida chora-tadbirlar, usullar yig'indisidan iborat.

Bank riskini boshqarish tizimining obyekti banklar faoliyatida yuzaga keluvchi risklar bo'lsa, uning subyekti sifatida riskga o'z ta'sirini o'tkazuvchi guruh, bank xodimi yoki menejeri hisoblanadi.

Bank risklarini boshqarish strategiyasini ishlab chiqish uchun bank faoliyatini chuqur bilish, bank bajaradigan operatsiyalarning samaradorligini aniqlay bilish, bankning kredit, investitsiya, valyuta siyosati va boshqa faoliyatlari bo'yicha optimal qarorlar qabul qilishga erishish, mijozlarning xo'jalik faoliyati va ularning moliyaviy ahvoli, tarmoqlar faoliyatining xususiyatlari va boshqalarni bilish lozim.

Bankning risklarni boshqarish strategiyasi bankning barcha imkoniyatlaridan to'la foydalanish, bankni rivojlantirish istiqbollari belgilab berish va bank risklarini oldini olib banklar faoliyatining samaradorligini oshirishga imkon yaratadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Risk tadbirkorlik faoliyatining eng asosiy elementlaridan biri hisoblanib, u keng ma'noga ega bo'lgan ko'p qirrali tushuncha. Shuning uchun bank faoliyatining samaradorligiga erishish, uning moliyaviy barqarorligini ta'minlash uchun iqtisodiyotdagi mavjud risklar, ularning bank faoliyatiga ta'sir qilish tomonlarini chuqur o'rganib chiqish zarur.

Iqtisodiyotda risklarni quyidagicha tasniflash mumkin:

- iqtisodiy risk;
- ijtimoiy-siyosiy risk;
- fiskal-monetar risk.

Iqtisodiy risk deganda, umumiy yirik tizim va uning tarkibi rivojlanishida, shu jumladan, agar bunday tizimning umumiy iqtisodiy muvozanatini va uning YAIMning o'sish sur'atini jahon bozorida raqobatbardosh mahsulotni chiqarish orqali o'rnatish maqsadi qo'yilgan bo'lsa, u holda ishlab chiqarish shakllarini oqilona uyg'unlashuvini tanlashda yuzaga keladigan risklar majmui tushuniladi, davlatning antitsiklik usullar va boshqalardan foydalanib samarali chora-tadbirlar o'tkazishini

taqozo qiladi.

Ijtimoiy - siyosiy risk deganda, umuman yirik tizim va uning tarkibi rivojlanishida, shu jumladan, davlatning narxni shakllantirish siyosatiga, shuningdek, mulk va intellektual boylik jamg'armalarining manbalarini:

- aholining barcha guruhini umumiy tavsifdagi risklardan ijtimoiy himoyani ta'minlashga;

- daromadlarning adolatli taqsimlanishiga;

- ishsizlikni qisqartirishga;

- taklif yoki talabning jismoniy hajmlarini narx va boshqalar orqali tartibga solishga safarbar etish va jamlash bo'yicha masalalarni yechishga aralashuvda yuzaga keladigan risklar majmui tushuniladi.

Siyosiy risk – bu korxonalar va tashkilotlar faoliyatiga siyosiy ahvoldagi o'zgarishlar ta'siridir, bunga chegaralarning bekilishi, boshqa davlatlarga mahsulot, xom ashyo olib chiqish taqiqlanishi va aksincha boshqa davlatlardan mahsulot, xom ashyo olib kirilishining ta'qiqlanishi.

Fiskal-monetar risk davlat o'tkazayotgan moliyaviy va byudjet siyosati yordamida, narhlar darajasini barqarorlashtirish va optimal soliq me'yorlarini, pul massasining ta'minoti va kon'yukturasini tartibga solish bo'yicha Markaziy bankning samarali aralashuvi va boshqalar orqali yirik, murakkab tizimlar barqarorligi va iqtisodiy o'sishini ta'minlash bo'yicha masalalarni yechishda yuzaga keladigan risklar majmuidan iborat.

Tarmoqlar riski ham mavjud bo'lib, u ma'lum bir tarmoqning iqtisodiy-moliyaviy faoliyatidagi boshqa tarmoqlarga nisbatan o'zgarib turish darajasi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir.

Tarmoq riskini boshqarishda quyidagilarni e'tiborga olish kerak bo'ladi:

- alternativ tarmoqlar faoliyati qay darajada, tarmoqlar natijalari o'rtasidagi farq va sabablari;

- yaxshi faoliyat ko'rsatib kelayotgan tarmoqda keskin o'zgarishlar bor bo'lsa, sababi nimadan iborat;

- bank mablag'idan foydalanmoqchi bo'lgan korxonaning moliyaviy natijasi

bilan o'z tarmog'i ichidagi o'xshash korxonalar moliyaviy natijalari o'rtasidagi farq.

Tarmoq riskini boshqarishda ishlatiladigan tushuncha bu tizimtik risk deb yuritiladi. U orqali tarmoqlarda yuz berayotgan tebranishlar darajasi butun iqtisodda yuz berayotgan tebranishlar darajasiga nisbatan solishtiriladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida yuqori riskka asoslangan holda faoliyat ko'rsatuvchi subyekt sifatida tijorat banklari faoliyatining boshqa sub'ektlar faoliyatidan farq qiladigan quyidagi asosiy xususiyatlarni ko'rsatish mumkin.

Birinchidan, faqat banklarga o'zlari uchun xos bo'lgan qarz majburiyatlari (depozit, omonat sertifikatlari va boshqalar) chiqaradilar va shu yo'l bilan yig'ilgan mablag'larni boshqa sub'ektlar tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'oz va boshqa qarz majburiyatlarga joylashtiradilar. Bankning bu xususiyati moliya bozorida o'z qarz majburiyatisiz faoliyat ko'rsatuvchi moliyaviy broker va dilerlardan farq qiladi.

Ikkinchidan, banklar jismoniy va yuridik shaxslarning pul mablag'larini jalb qilish orqali investitsiya fondlari va boshqa moliya institutlari faoliyatidan farqli qat'iy belgilangan qarz majburiyatlarini oladilar. Investitsiya fondlari esa o'z aktivlari va passivlarining o'zgarishi bilan bog'liq risklarni o'z aktsiyadorlari zimmasiga yuklaydilar.

Bank faoliyatida risklarning yuzaga kelishining quyidagi sabablari mavjud:

- bozorni yaxshi o'rganmaslik;
- resurslarni jalb qilish va ularni joylashtirish sohasida ma'lumotlarning yetarli emasligi;
- kreditlanadigan loyiha, ob'ekt va mijozlar to'g'risida, ularning moliyaviy ahvoli to'g'risidagi ma'lumot va axborotlarning to'liq emasligi;
- tarmoqlar faoliyati xususiyatining inobatga olinmasligi;
- sub'ektlar yoki mijozlarning ongi, saviyasi, mablag'lardan foydalanish bo'yicha bilimi va maqsadlarining turli xilligi va boshqalar hisoblanadi. Shu sababli bank risklarining iqtisodiy kategoriya sifatida ta'rifi uning ob'ektiv va sub'ektiv sabab va oqibatlarini o'zida ifoda qilmog'i lozim.

Yuqoridagilarga asoslangan holda, bank riski bank faoliyatini amalga oshirish jarayonida bank mablag'larining bir qismini yo'qotish, yoki daromad ololmaslik

sharoitida ijobiy natijaga umid qilib, bank operatsiyalarini (depozit, kredit, investitsiya, valyuta) o'tkazishdir, degan ta'rif kelib chiqadi.

2023-yilning 9 oyi davomida banklar tomonidan 184 trln so'm miqdorida yoki o'tgan yilning mos davriga nisbatan 30 foizga ko'p kreditlar ajratilgan. Mazkur kreditlarning 59 foizi (109 trln so'm) korporativ va 41 foizi (75 trln so'm) aholiga ajratilgan kreditlar hissasiga to'g'ri keladi.

Shuningdek, kreditlarning 24 foizi qisqa muddatli va 76 foizi uzoq muddatli, valyutalar qirqimida esa, 69 foiz kreditlar milliy valyutada va 31 foizi xorijiy valyutada ajratilgan.

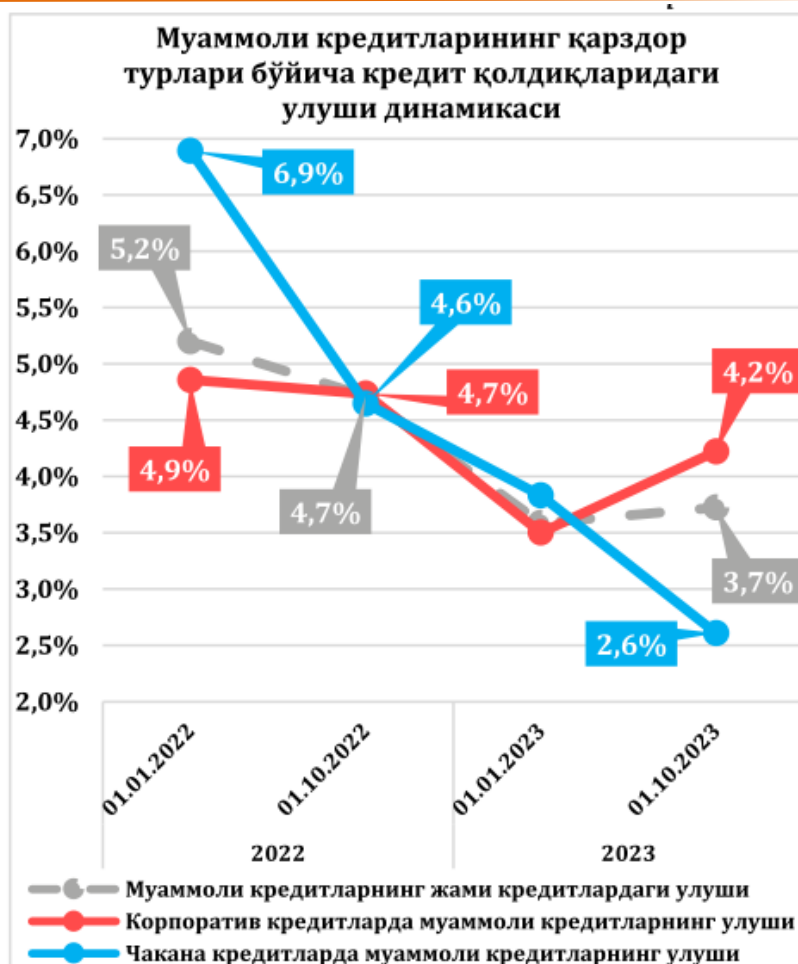
2023-yilning yanvar-sentyabr oylari davomida tijorat banklari tomonidan o'tgan yilning mos davriga nisbatan 38 foizga ko'proq kreditlar so'ndirilgan bo'lib, bu ko'rsatkich 134 trln so'mga yetgan.

Banklarning jami kredit qo'yilmalari qoldig'i 2023-yil 1-oktabr holatiga 452 trln so'mni tashkil etib, ularning 69 foizi korporativ kreditlar, 31 foizini chakana kreditlar tashkil etgan. Jami kredit portfeli o'tgan yilning mos davriga nisbatan 24 foizga yoki 89 trln so'mga, xususan, korporativ kreditlar 15 foizga (40 trln so'm) va aholi kreditlari 54 foizga (49 trln so'm) ko'paygan.

Aholiga ajratilgan kreditlar tarkibida avtokreditlar 40,8 trln so'mga (o'tgan yilning mos davriga nisbatan 2 barobarga o'sgan), ipoteka kreditlari 55 trln so'mga (26 foizga o'sgan) va mikroqarzlilar 22 trln so'mga (63 foizga o'sgan) yetgan.

Bank tizimida muammoli kreditlar (NPL) ulushi 2023-yil 1-oktabr holatiga 3,7 foizni (16,8 trln so'm) tashkil etib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 1 foiz bandga pasaygan.

Bunda, korporativ kreditlarning NPL qismi mos ravishda 0,5 foiz bandga pasayib, 4,2 foizni, chakana kreditlarda esa 2 foiz bandga pasayib, 2,6 foizni tashkil etgan. (1-rasm).

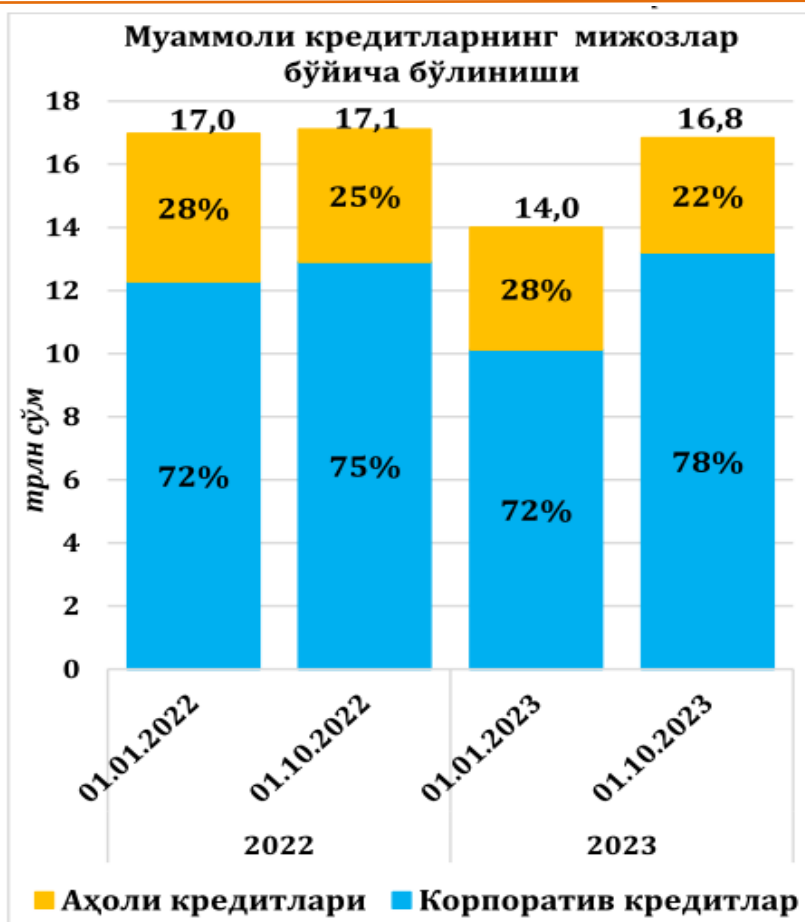

1-рasm. Муаммоли кредитларнинг қарздор турлари бўйича кредит қолдиқлари турлари¹

Hisobot sanasiga NPLning 60 foizini milliy valyutadagi va 40 foizini xorijiy valyutadagi kreditlar tashkil etsa, mijozlar qirqimida 22 foizi jismoniy shaxslar va 78 foizi korporativ mijozlar hissasiga to‘g‘ri keladi (2-rasm).

Jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlarda NPL ulushi 2,6 foizni tashkil etib, bunda iste‘mol kreditlari bo‘yicha 8,5 foizni (75 mlrd so‘m), ipoteka kreditlarida 1,5 foizni (804 mlrd so‘m), mikroqarzlarda 1,6 foizni (336 mlrd so‘m) va avtokreditlarda 0,7 foizni (273 mlrd so‘m) tashkil etgan.

¹ www.cbu.uz – Markaziy bank rasmiy veb sayti ma’lumotlari asosida www.tadqiqotlar.uz

2-rasm. Muammoli kreditlarning mijozlar bo'yicha bo'linishi²

Kredit qo'yilmalarida NPL ulushi tarmoqlar qirqimida uy-joy kommunal xizmat ko'rsatishda 9,2 foiz, savdo va umumiy xizmat sohasida 7,7 foiz, qurilish sohasida 7,6 foiz, qishloq xo'jaligida 5,7 foiz va sanoat sohasida 3,6 foiz darajasida shakllangan.

Shuningdek, o'tgan yilning mos davriga nisbatan tarmoqlar kesimida NPL ulushi uy-joy kommunal xizmatlar sohasida 3,3 foiz bandga oshgan bo'lsa, qurilish sohasida 2,4 foiz bandga, savdo va umumiy ovqatlanish sohasida 0,9 foiz bandga hamda qishloq xo'jaligida 0,6 foiz bandga pasaygan.

² www.cbu.uz – Markaziy bank rasmiy veb sayti ma'lumotlari asosida
www.tadqiqotlar.uz

3-рasm. Муаммоли кредитларнинг тармоқлар бўйича тақсимланиши³

Tijorat banklari kredit portfelidagi NPLning ulushi bo'yicha guruhlanganda 24 ta bankda 3 foizgacha (bank tizimi jami aktivlarida ulushi 40 foiz), 4 ta bankda 3,1 foizdan 5 foizgacha oraliqda (bank tizimi jami aktivlaridagi ulushi 43 foiz) va 7 ta bankda 5,1 foizdan yuqori bo'lib, ularning jami aktivlardagi ulushi 17 foizni tashkil etgan.

Banklarda muammoli kreditlarning zaxiralar bilan qoplanish darajasi o'tgan yilning mos davriga nisbatan 26 foiz bandga oshib, 2023-yil 1-oktabr holatiga 110,2 foiz darajasida shakllangan.

Sof NPL 1 ning kapitalga nisbati o'tgan yilning mos davriga nisbatan 3,0 foiz bandga kamayib, 9,9 foizni tashkil etgan.

Xulosa qilib aytganda, bankning zarar ko'rishi bank faoliyatida uchraydigan risklarning oldini ololmaslik, undan qocha olmaslik natijasida yuzaga keladi. Bank faoliyatida risklar kelajakda amalga oshiriladigan operatsiyalarni oldindan obdan

³ www.cbu.uz – Markaziy bank rasmiy veb sayti ma'lumotlari asosida
www.tadqiqotlar.uz

tahlil qilmaslik, holatni yaxshi o'rganmaslik, mablag'larni samarali joylashtirmaslik, bozor imkoniyatlariga to'g'ri baho bermaslik, bank faoliyati uchun salbiy natijalarga olib kelishi mumkin bo'lgan boshqa holatlarni oldindan seza olmaslik tufayli yuzaga kelishi mumkin. Zararlarning yuqori bo'lishi banklarda yo'qotishlar bo'lishiga olib keladi. Yo'qotishlar esa bank foydasini kamaytiruvchi omil hisoblanib, u bank faoliyatining risklilik darajasiga bog'liq bo'ladi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.: O'zbekiston, 2023-yil.
2. O'zbekiston Respublikasi "Markaziy banki to'g'risida"gi Qonun.
3. O'zbekiston Respublikasi "Banklar va bank faoliyati haqida"gi Qonuni.
4. Abdullayeva Sh.Z. "Bank ishi". Darslik. T. "Iqtisod-Moliya" 2017.
5. S.S.Togayev "Bank risklari", o'quv qo'llanma, SamISI, Samarqand-2019.
6. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2015-yil 14-iyuldagi 2696 "Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"qarori.

www.cbu.uz

www.lex.uz

www.bank.uz